

1.01
15)"1941/1945"
Prejeto 8. 10. 2003

UDK

355.29(497.4-

Tadeja Tominšek Rihtar*

Smrtne žrtve druge svetovne vojne med Slovenci v zaledju Gorice in Trsta

IZVLEČEK

Razprava obravnava žrtve 2. svetovne vojne v krajih z večinskim slovenskim prebivalstvom v zaledju Gorice in Trsta. Ob upoštevanju podatkov italijanskih in slovenskih raziskovalcev se je izrisala viktimološka skica, ki upošteva 822 slovenskih žrtev vojne, ki pomenijo izgubo nad 5% prebivalstva obravnavanega območja in so življenje izgubile od vstopa Italije v vojno do začetka leta 1946. V tem časovnem okviru so zajete vse žrtve vojne in neposrednih povojnih usmrtitev. Zaradi specifičnih zgodovinskih procesov opazamo med tem območjem in osrednjo Slovenijo določene razlike, pa vendar najdemo tudi podobnosti, ki jih je narekovala totalna vojna. Večina žrtev je sicer še vedno med vojaškimi osebami, vendar je delež civilistov mnogo višji kot v 1. svetovni vojni.

Ključne besede: 2. svetovna vojna, žrtve, Slovenci v Italiji, Trst, Gorica

ABSTRACT

THE VICTIMS OF THE SECOND WORLD WAR AMONG THE SLOVENES IN THE HINTERLANDS OF GORIZIA AND TRIESTE

The paper deals with the victims of the Second World War in areas with the majority Slovene population in the hinterlands of Gorizia and Trieste. On the basis of the data retrieved by the Slovene and Italian researchers, a victimological sketch has been drawn which considers 822 Slovene war victims who amount to over 5 percent of the total population in the above area and who lost their lives in the period from the Italian entry to the war until the beginning of 1946. This time frame embraces all the wartime victims as well as those executed immediately after the war. Although, due to the specific historical processes, certain differences can be noted between this area and Central Europe, there are also similarities which were dictated by the total war. Whilst the majority of victims are military personnel, the proportion of civilians is much higher than in the First World War.

Key words: Second World War, victims, Slovenes in Italy, Trieste, Gorizia.

* Strokovna sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, e-mail: tadeja.tominsek-rihtar@inz.si.

I.

Po 1. svetovni vojni je na Italiji priključenemu ozemlju med rapalsko mejo in slovensko etnično mejo na zahodu prebivalo med 320.000 in 360.000 Slovencev.¹ Te je kmalu zajel val fašističnega nasilja in raznarodovanja, ki je posegel v vse pore življenja. Agresivna zunanja politika Italije na vzhodnih mejah, ki je težila k prodoru na Balkan, je narekovala poitalijančenje tega območja in odstranitev tamkajšnjih "nevarnih elementov", med katere so spadali narodno zavedni pripadniki manjšine, predvsem inteligenca in duhovščina. Z vstopom Italije v vojno so aretacije in konfinacije prebivalstva, pa tudi mobilizacije Slovencev v italijansko vojsko še stopnjevale fašistično nasilje. Po kapitulaciji Italije mu je sledilo nacistično, ki se je v ta namen posluževalo tudi domačih in tujih kolaborantskih oddelkov. Del žrtev pa je povzročilo tudi slovensko osvobodilno gibanje.

Poznavanje števila in strukture žrtev v pretežno slovenskih občinah ob današnji italijansko slovenski državni meji je pomembno tudi za Slovence tostran državne meje. Primerjava območij z obeh strani državne meje lahko namreč zgodovinski stroki nudi informacijo o velikostnem redu in o razmerjih med kategorijami žrtev, za katere so podatki v Sloveniji težje dostopni oziroma jih sploh ni. Pri tem mislim predvsem na pomanjkanje arhivskega gradiva in raziskav o žrtvah med mobiliziranimi Slovenci v kraljevo italijansko vojsko in v njene delovne bataljone v južni Italiji ter o smrtnih žrtvah med civilisti in pripadniki fašističnih ter nacističnih pomožnih enot. Predmet raziskave so občine s tedanjim večinskim deležem slovenskega prebivalstva v zaledju Trsta in Gorice (Števerjan, Sovodnje, Doberdob, Zgonik, Repentabor, Dolina in Devin/Nabrežina), za katere Krajevni leksikon Slovencev v Italiji² navaja, da so imele - take, kot so v današnjem obsegu - leta 1931 15.392 prebivalcev.

V prvi vrsti sem pri obravnavi teh občin uporabila sezname smrtnih žrtev 2. svetovne vojne in zaradi nje, ki jih je v letih 1968-1987 sestavil Furlanski inštitut za zgodovino odporniškega gibanja Julijske krajine v Vidmu in sicer za Videmsko, Pordenonsko, Goriško in Tržaško pokrajino v današnjem obsegu.³ Glede na to, da gre za popis smrtnih žrtev, ki služi za vzorec popisu, ki ga sestavlja Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani, je potrebno omeniti, da se ob sestavljanju popisa oboji soočamo s podobnimi metodološkimi problemi. Zaradi bolj gotove identifikacije osebe, končno pa tudi zaradi ugotavljanja posameznikove vloge v družbi in vojni ter njegove končne usode so zbirali zelo podrobne osebne podatke in podatke o smrti,⁴ seveda pa vseh želenih podatkov v veliko primerih ni bilo

¹ Milica Kacin Wohinz, Jože Pirjevec: Zgodovina Slovencev v Italiji 1866-2000. Ljubljana 2000 (dalje Kacin Wohinz, Pirjevec, Zgodovina Slovencev v Italiji) str. 27.

² Krajevni leksikon Slovencev v Italiji, 1. knjiga, Tržaška pokrajina. Trst 1990; 2. knjiga, Goriška pokrajina. Gorica 1995.

³ Caduti, dispersi e vittime civili dei comuni della regione Friuli - Venezia Giulia nella seconda guerra mondiale, Provincia di Trieste, Tomo I. Udine 1992 (dalje Caduti, dispersi, Tržaška pokrajina, 1); Caduti, dispersi e vittime civili dei comuni della regione Friuli - Venezia Giulia nella seconda guerra mondiale, Provincia di Gorizia, Udine 1990, Istituto friulano per la storia del movimento di liberazione. (Caduti, dispersi, Goriška pokrajina).

⁴ Zbirali so osebne podatke: ime in priimek, ime očeta, ime matere, deklinski priimek matere, rojstni datum in kraj, stalni naslov bivanja, zakonski stan in poklic. Podatki o smrti: vojni status, datum smrti, kraj smrti in pokopa, vzrok smrti in povzročitelj smrti.

mogoče

najti,

kar oteži končno analizo po posameznih kategorijah žrtev. Težave so se pojavljale tudi pri prebivalcih slovenske in hrvaške narodnosti glede zapisa njihovih priimkov. Ti se pojavljajo v več različnih oblikah, kar otežuje identifikacijo, obenem pa odločanje o posameznikovi narodnostni pripadnosti. Prav tako so se pojavljale težave pri določanju datumov smrti. Predvsem se je to pojavljalo pri kraljevih italijanskih vojakih in pri osebah, deportiranih po vojni s strani jugoslovanskih oblasti, kjer datum smrti ni gotov, tako so za datum smrti obveljali datumi izginotja.⁵

Na videmskem inštitutu so se zaradi dostopnosti virov in obsežnosti raziskave omejili na gradivo, ki je nastajalo v Italiji in Nemčiji,⁶ niso pa pregledovali slovenskih arhivov in literature. V svoji raziskavi sem zato upoštevala tudi slovensko literaturo in gradivo Arhiva Republike Slovenije ter nekaj publikacij iz zamejstva, ki so izšle že po objavi videmskih seznamov.⁷ Prav te zadnje so pokazale, da ti sezname še niso dokončni, gotovo pa so tudi podatki, upoštevani v tej raziskavi, še vedno zgolj dopolnitev števila smrtnih žrtev. Možno je tudi, da so osebe, ki jih navajajo slovenski avtorji, med vojno prebivale na območju Republike Slovenije in jih zato videmski inštitut ne navaja v svojih seznamih.⁸

Videmski inštitut je pri popisu upošteval obdobje od vstopa Italije v vojno 10. junija 1940 do 31. decembra 1947, za Tržaško pokrajino pa vse do 31. decembra 1954; ugotovili so 26.506 žrtev: 10.521 žrtev v Videmski, 4.410 v Pordenonski, 3.842 v Goriški in 7.733 v Tržaški pokrajini.⁹ V ta časovni okvir so namreč zajete vse neposredne žrtve 2. svetovne vojne in žrtve iz obdobja delovanja jugoslovanske vojaške uprave.¹⁰ Sama sem uporabila le podatke za ljudi, ki so življenje izgubili od vstopa Italije v vojno do vključno začetka leta 1946, torej kriterij, ki ga uporablja pri svoji raziskavi Inštitut za novejšo zgodovino.

⁵ Caduti, dispersi, 1, str. 5-14. Nevenka Troha: Komu Trst : Slovenci in Italijani med dvema državama, Ljubljana 1999, (dalje Troha, Komu Trst?) str. 76-71.

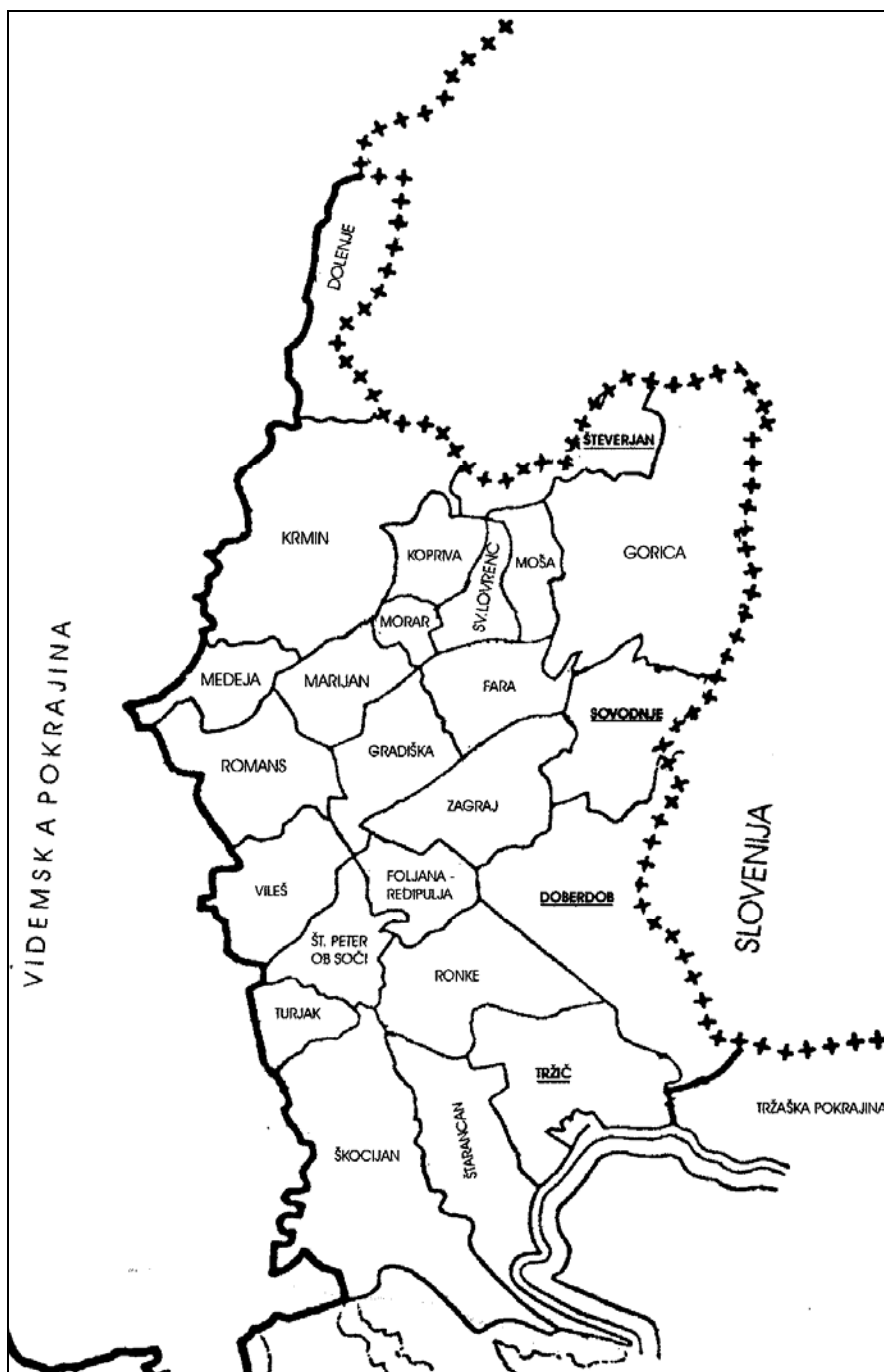
⁶ Caduti, dispersi, Goriška pokrajina (str. 13), Videmska pokrajina, Tržaška pokrajina (str. 419). Gre za gradivo italijanskih vojaških institucij, sodišč in civilnih združenj, matične knjige, časopise, gradivo društva izgnancev, združenja borcev v odporiški vojski in nemškega Rdečega križa.

⁷ Arhiv Republike Slovenije, fond PNOO, (dalje AS 1818), fasc. 185a/II, okraj Miren, Sovodnje, Brda, Števerjan; fond Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (AS 1931): Pokrajinska komisija VOS za Primorsko in Okrožne komisije VOS in NZ za Primorsko, 301-30 do 301-64/za. Ivo Kralj: Dve svetli žrtvi : sprava pred 50 leti. V: Koledar 1995, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1995, str. 92-94. Angel Kosmač: Ricmanje včeraj in danes ali kratek sprehod skozi zgodovino neke vaške in cerkvene skupnosti. V: Mladika, Trst 1997. Aleksij Pregarc: Ena sama brezmejna in brezbrežna žalost. V: Primorski dnevnik, 22. 8. 1990, str. 9.

⁸ Gre za 11 oseb, katerih stalnega prebivališča nisem mogla preveriti.

⁹ Caduti, dispersi, 1, str. 8. Caduti, dispersi, Goriška pokrajina, str. 15.

¹⁰ Caduti, dispersi 1, str. 5.

Zemljevid 1: Današnja Goriška pokrajina.

V: *Caduti, dispersi e vittime civili della regione Friuli-Venezia Giulia nella seconda guerra mondiale, Goriška pokrajina, 3. knjiga, Videm 1990.*

Zemljevid 2: Današnja Tržaška pokrajina.

V: Caduti, dispersi e vittime civili della regione Friuli-Venezia Giulia nella seconda guerra mondiale, Tržaška pokrajina, 4. knjiga, Videm 1991.

II.

Glede na to, da je datum smrti žrtev v izbranih občinah Goriške in Tržaške pokrajine znan pri 805 slovenskih žrtvah, je mogoče izdelati za različna obdobja vojne viktimološko skico, ki kaže tendenco naraščanja žrtev in posredno nasilja.¹¹ Življenje jih je do kapitulacije Italije izgubilo 111 (13,5% vseh žrtev) in ti so pripadali večinoma vojaškim formacijam, predvsem Kraljevi italijanski vojski, le manjši del slovenskim partizanom (6), še manj je civilistov (3). V obdobju po kapitulaciji Italije in do uradnega konca vojne, ko je življenje izgubilo 694 oseb (84,4% žrtev), je večji delež žrtev povzročil nemški okupator in njegovi sodelavci,

¹¹ Glej opombo 9: viktimološka skica je sestavljena po podatkih tam navedene literature in virov.

42 (5% vseh žrtev) pa je povzročilo slovensko osvobodilno gibanje. Značilnost totalne vojne, v kakršno se je razvila 2. svetovna vojna, je bila namreč, da v tem času skoraj ni bilo skupine prebivalstva, ki ne bi utrpela izgub. S potekom vojne so bili civilisti vedno bolj "na udaru", kajti v času po kapitulaciji Italije so ti utrpeli 162 žrtev (20% vseh žrtev). Posledice vojne so nato po uradnem koncu vojne terjale še 50 življenj (število civilistov in vojaških oseb je skoraj uravnoteženo), jugoslovske vojaške oblasti pa so po 15. maju 1945 povzročile smrt 3 civilistov.

III.

Čeprav je Mussolini, izkoriščajoč nestabilnost v Evropi po vzponu Hitlerja na oblast, izvajal napadalne vojaške akcije na Etiopijo že leta 1935, začenjam raziskavo z uradnim vstopom Italije v 2. svetovno vojno na strani sil Osi 10. junija 1940.

Maršal Rodolfo Graziani je načrtoval vstop v vojno s 100 divizijami, vendar so jih do pomladi 1940 uspeli zbrati le 73. Kljub porazom, ki so jih začeli nizati že od decembra 1940 dalje, je italijanska vojska na višku bojne moči aprila 1943 štela 91 divizij s skoraj 3,7 milijona mož,¹² do kapitulacije pa je med vojaki ugotovljenih približno 205.000 žrtev.¹³

Že junija 1940 so divizijski štabi dobili iz Rima ukaz, da naj iz svojih vrst izločijo vojake slovenske in hrvaške narodnosti, ki so jih morali uvrstiti v posebne delovne bataljone. Le-ti so v bistvu pomenili obliko internacije oziroma konfinacije, s čimer so hoteli zavarovati italijansko vzhodno mejo. Poleg vojaških obveznikov so rekrutirali tudi mladoletnike, ki so jih pošiljali predvsem v južno Italijo, na Sardinijo in na Korziko.¹⁴ Najstarejše mobilizirance so kasneje vrnili domov, mlajše pa zadržali v taboriščih. Šlo je za mobilizacijo, ki ni potekala le doma, temveč tudi po italijanskih zaporih in je od vstopa Italije v vojno potekala vedno "agresivneje", kar se je kazalo predvsem od leta 1942¹⁵ naprej, zelo intenzivno pa februarja in marca 1943,¹⁶ saj so s tem hoteli odtegniti določen delež ljudi slovenskemu odporniškemu gibanju. Dejstvo, da je bilo življenje v posebnih bataljonih bolj podobno internaciji kot vojski, je pomenilo, da so bile bolezni glavni krivec smrti, kar se v obravnavanih občinah odrazi na 7 smrtnih žrtvah med Slovenci (6,4% vseh smrtnih žrtev med Slovenci v kraljevi italijanski vojski). Ker pa je Italija že v vojaških akcijah v Afriki in nato v Grčiji, Sovjetski zvezi in Franciji vseeno uporabila precej Slovencev, so ti utrpeli žrtve tudi v spopadih na teh bojiščih.¹⁷ Glede na protifašistično razpoloženje slovenske manjšine je prihajalo na teh bojiščih tudi do dezertacij Slovencev iz italijanske vojske. Le-ti so se poskušali nato priključiti tamkajšnjim odporniškim gibanjem in tam so nekateri izgubili svoja življenja.¹⁸ Tako so z letom 1942, predvsem pa od pomladi 1943 italijanske vo-

¹² Prav tam, str. 55.

¹³ Prav tam, str. 27.

¹⁴ Albert Klun: *Iz Afrike v narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije*. Ljubljana 1987, (dalje Klun, *Iz Afrike*) str. 10, 703.

¹⁵ Sara Perini: *Battaglioni speciali tra storia e memoria*, diplomsko delo (mentor: Ana Maria Vinci). Facoltà di lettere e filosofia, Trst, (dalje Perini, *Battaglioni speciali*) str. 27-43, 74-164.

¹⁶ AS 1818, fasc. 185, 185a, Številčno stanje prisilno mobiliziranih Slovencev po posameznih primorskih krajih.

¹⁷ Klun, *Iz Afrike*, str. 100.

¹⁸ Prav tam, str. 8.

jaške oblasti znova poskrbele, da so več Slovencev, ki so se nahajali na fronti, predstavili nazaj v posebne bataljone na Sardinijo.¹⁹

Pomorske bitke v Sredozemlju so od Slovencev zahtevale 20 žrtev, 2 sta življenje izgubila na grškem bojišču, 5 pa v bojih na severnoafriških bojiščih. Naslednje bojišče, ki je terjalo 20 življenj, je bilo sovjetsko. Tu je visoka smrtnost hkrati izraz teženj, da pokažejo italijanske enote enako "opravilno sposobnost" kot nemške, na drugi strani pa dejstvo, da so le redki preživeli rusko vojno ujetništvo.²⁰ Boji na območju obravnavanih občin so zahtevali 2 slovenski življenji, na Balkanu pa 6.

Kapitulacija Italije in popolna vdaja njene vojske še ni pomenila konca izgub. Po kapitulaciji Italije so se začeli namreč umiki italijanske vojske. Na Primorskem do spopadov z njo praviloma ni prihajalo, kar se odraža tudi v tem, da na obravnavanem območju ne beležijo tovrstnih žrtev. Partizanska vojska je ponekod obračunavala s fašističnimi funkcionarji in njihovimi kolaboranti med Slovenci.²¹ Za posledicami bolezni v posebnih bataljonih, posledicami bojnih ran in bombardiranja je doma izgubilo življenje še 35 Slovencev kraljevih italijanskih vojakov. Do konca vojne so nato 3 umrli še v tunizijskih zavezniških taboriščih. Od tistih, ki so jih zajeli Nemci, je 1 umrl v nemškem zaporu za vojne ujetnike in 3 v nemških koncentracijskih taboriščih, kjer so bili podvrženi hudemu terorju, podobnemu tistemu nad sovjetskimi vojnimi ujetniki.²²

Slovenci v italijanski vojski so v spopadih izgubili največ življenj "v imenu italijanske prevlade v Sredozemlju" in na sovjetskih bojiščih; 36,7% vseh smrtnih žrtev Slovencev v italijanski vojski. 109 njihovih življenj med drugim pomeni 13% vseh slovenskih žrtev ter izgubo 0,7% prebivalstva s tega območja.²³ Če fašističnemu režimu poleg teh pripišemo še izgube Slovencev v fašistični milici za nacionalno varnost (MVSN), ki je do kapitulacije Italije izgubila 5 oseb, dve v boju in tri v nesrečah, se delež smrtnih žrtev še poveča.

IV.

Italijansko nasilje nad Primorci med obema vojnama, ki je zajelo tako javno in politično, kot kulturno in gospodarsko življenje manjšine, je vzrok tako njihove protifašistične naravnosti kot težnje po priključitvi k Sloveniji oziroma Jugoslaviji. Tako je bil velik del Primorcev pripravljen podpreti slovensko osvobodilno gibanje, ki je imelo poleg osvoboditve za cilj tudi razširitev osvobodilnega boja na celotno etnično ozemlje in sicer ne glede na pred- oziroma medvojne meje in s tem uresničitev programa Zedinjene Slovenije. Prav tako pa jih je zaradi slabega gospodarskega položaja velik del pristajal na - s strani Komunistične partije Slovenije - načrtovane socialne spremembe. Aretacije, internacije in konfinacije Slovencev leta

¹⁹ Perini, Battaglioni speciali, str. 92-93.

²⁰ Več o tem Giorgio Rochat: *L' esercito italiano in pace e in guerra*. Studi di storia militare, RARA, Milano 1991, str. 272-281.

²¹ Kacin Wohinz, Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji*, str. 99.

²² Več o tem v Mark Spoerer: *Zwangsarbeit unter dem Hakenkreuz : Ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und Häftlinge im Deutschen Reich und im besetzten Europa*. DVA, Stuttgart - München, str 99. Wolfgang Sofsky: *Ordnung des Terrors : das Konzentrationslager*. Fischer, Frankfurt 1997.

²³ Po podatkih raziskave videmskega inštituta je delež žrtev pripadnikov Kraljeve italijanske vojske vseh narodnosti Goriške in Tržaške pokrajine brez Gorice in Trsta 25,7% vseh žrtev.

1940 so razbili mrežo primorskih protifašistov, kar je upočasnilo nastajanje osvobodilnega gibanja, zato jim je pri tem moralo pomagati vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja iz Ljubljanske pokrajine.²⁴ Prvi aktivisti OF na Primorskem so bili prav predvojni primorski emigranti, ki so začeli ustvarjati mrežo zaupnikov, ki je temeljila na liberalni - pretežno ženski - mladini v mestih, na podeželju pa na tigrovcih in pristaših krščansko socialne smeri. Že leta 1941 je prišla na Primorsko prva Primorska partizanska četa, tako se je vojno stanje iz okupiranih dežel razširilo na italijanska tla, obenem pa prvič na ozemlje sil osi. Partizansko gibanje se je širilo tudi med mlade fante, dezerterje iz italijanske vojske, tako se je postopoma razvilo v najmočnejšo politično silo na Primorskem, s čigar narodnoosvobodilnimi cilji se je sicer strinjala tudi t.i. primorska sredina, ki pa se temu gibanju ni neposredno pridružila.

Italijanska oblast je uporabljala za zatiranje razraščajočega se partizanskega gibanja podobne metode, kot jih je uporabljala v Ljubljanski pokrajini. To so vojaške ofenzive, pobijanje civilnega prebivalstva in požiganje vasi, internacije in deportacije sorodnikov partizanov. Posebno sodišče za zaščito države je na smrt obsojene partizane streljalo v Forte Bravetta v Rimu. Proti partizanstvu pa je z rigoroznimi zasliševalnimi metodami nastopal tudi Posebni inšpektorat za javno varnost, ki je deloval tudi še pod nemško okupacijo. Na vojaškem nivoju pa so oblasti ustanovile dva nova armadna zbor, 23. v Gorici in 24. v Vidmu.²⁵

V tem prvem obdobju vojne je iz obravnavanih občin v spopadih izgubilo življenje 6 borcev slovenskih partizanskih enot, vsi iz Goriške pokrajine (1,5% vseh smrtnih žrtev slovenskih partizanskih enot).

Kapitulacija Italije²⁶ je tam pomenila veliko prelomnico, saj je italijanska oblast dejansko razpadla in začeli so se umiki italijanske vojske in Italijanov, ki so se naselili po 1. svetovni vojni, da bi italijanizirali področje. Sledil je prihod nemških vojaških formacij, ki niso zasedle celotnega območja, temveč predvsem glavne komunikacije, tako so nastala obsežna osvobojena ozemlja. Na Primorskem je partizansko gibanje tedaj dobilo "zalet", saj je med ljudmi upanje v osvoboditev naraslo, poleg tega pa je vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja septembra 1943 sprejelo odlok o priključitvi Primorske k Jugoslaviji, kar so na jugoslovanski ravni potrdili na 2. zasedanju AVNOJ v Jajcu. V obdobju od septembra do decembra 1943 se je slovenska partizanska vojska tu razvila v dobro organizirano vojsko v obliki korpusa, ki je v okviru jugoslovanskih partizanskih enot nosil naziv IX. korpus NOVJ, z dvema divizijama in več odredov.²⁷ Poleg Slovencev doma so se gibanju pridruževali tudi Slovenci, ki so se vračali iz italijanske konfinacije in internacije, če se niso prej pridružili italijanskemu odporu v srednji in severni Italiji.

Italijansko odporništvo, ki je praktično nastalo šele po kapitulaciji Italije, je s tem v vojno mobiliziralo del množic, ki do tedaj niso aktivno sodelovale v odporu. Načeloma je to gibanje dobro sodelovalo s slovenskim osvobodilnim gibanjem, do

²⁴ Kacin Wohinz, Pirjevec, Zgodovina Slovencev v Italiji, str. 95-97. Bojan Godeša: Kdor ni z nami, je proti nam : slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Ljubljana 1995, (dalje Godeša, Kdor ni z nami) str. 363-365.

²⁵ Kacin Wohinz, Pirjevec, Zgodovina Slovencev v Italiji, str. 97-99.

²⁶ Prav tam.

²⁷ Prav tam.

nasprotnih pogledov pa je prihajalo zaradi lastnih nacionalnih interesov, torej predvsem glede pristojnosti obeh nacionalnih komunističnih partij in glede rešitve slovenskega nacionalnega vprašanja, torej rešitve vprašanja meja, kar je proti koncu vojne onemogočalo njihovo sodelovanje.²⁸ Garibaldinskim oddelkom se je pridruževalo tudi slovensko prebivalstvo, od obravnavanih občin glede tega izstopata predvsem občini Števerjan in Sovodnje, kjer je prebivalstvo pristopalo v glavnem le k slovenskemu osvobodilnemu gibanju.²⁹

Naloga osvobodilnih gibanj je bila predvsem napadanje cestnih in železniških povezav, ki so bile za nemškega okupatorja strateškega pomena, ob koncu vojne pa sta sodelovali v bojih za osvoboditev Julijske krajine. Skupni boji slovenskega in italijanskega osvobodilnega gibanja so se začeli že na goriški fronti, ki je pustila svoj pečat tudi v obravnavanih občinah, ko so življenje izgubili 3 pripadniki slovenskih in kar 22 pripadnikov garibaldinskih enot. Slednji so v bojih izgubili največ borcev prav pred Gorico, nato pa še v naslednji fazi nemške ofenzive v Istri, ko so v boju izgubili 10 borcev. Ta del nemške ofenzive je na splošno zadal težak udarec slovenskim in italijanskim partizanom, saj je njihove enote razbil in razpršil, vendar ne uničil. Nemške oblasti so začele izvajati teror tudi s pomočjo raznih pomožnih enot, kar je segalo od vojaških akcij ofenzivnega značaja, do čistk terena ob prisilnih mobilizacijah, do interniranj partizanov in civilnega prebivalstva, streljanj talcev in uporabe domače delovne sile pri utrjevalnih obrambnih delih. Vse to je povečalo število žrtev na tem območju. V nemških ofenzivah na Primorskem ter v napadih na tamkajšnje nemške, pa tudi domobranske postojanke je življenje nato izgubilo še 134 pripadnikov slovenskih partizanskih enot in 37 pripadnikov garibaldinskih.

Slovenci z obravnavanega območja so kot pripadniki ostalih jugoslovanskih partizanskih enot, kamor so v glavnem pristopali kot dezertjerji oziroma demobiliziranci italijanske vojske, ali pa so prek zavezniškega ujetništva najprej v severni Afriki in nato v južni Italiji ustanovili prekomorske enote, utrpeli 53 žrtev. Večina teh je bila prekomorcev, ki so pomembno vlogo odigrali predvsem v osvobodilnih bojih leta 1945, v katerih so sodelovali vse od Visa in po jadranski obali do Trsta.³⁰

Partizane je v veliki meri prizadelo tudi interniranje v nemška koncentracijska taborišča. Pred kapitulacijo Italije je v italijanskem taborišču Bisceglie življenje izgubil le en Slovenec, po septembru 1943 pa so največ življenj "zahtevala" tri uničevalna nemška koncentracijska taborišča Dachau, Mauthausen in Rižarna. Od 98 žrtev taborišč med pripadniki slovenskih partizanskih enot in 10 žrtev med garibaldinci so omenjena tri taborišča zahtevala kar 63 žrtev. Ostale žrtve pa so povzročila taborišča Buchenwald (10), Flossenbürg (8), Auschwitz, Ravensbrück, Bergen - Belsen (po 3), Natzweiler (2), po 1 oseba je umrla še v taboriščih Neu- markt, Neuengamme, Schwesing, Jasenovac, Chemnitz in Niederdorf. Za 9 oseb pa ni znano, v katerem nemškem taborišču so umrle in med temi je tudi edina žrtev med Slovenci s tega območja, ki so bili pripadniki grškega odporništva. Streljanja talcev, od katerih so bila tu najboljšežnejša v Trstu, Vidmu in v

²⁸ Slovensko - italijanski odnosi, Koper 2000, str. 49-50.

²⁹ L'inammissibile costo della guerra : Perché la tragedia non si ripeta. Istituto Friuliano per la storia del movimento di liberazione, Gorica 1992, str. 8.

³⁰ Kacin Wohinz, Pirjevec, Zgodovina Slovencev v Italiji, str. 99.

Doberdobo ter čistke, ki so jih nemške in njihove pomožne enote izvajale v času zadnjih nemških mobilizacij domačinov v svoje enote, so od slovenskih partizanov zahtevale 36, od garibaldincev pa 21 življenj. To še zdaleč ni bil konec, saj so posledice bojev, mučenj in taborišč "zahtevale" še naslednjih 27 življenj, do danes pa jih je 15 obveljalo za pogrešane.

Vključevanje Slovencev iz obravnavanih občin v partizanske enote, ki so delovale na območju Slovenije, je seveda imelo za posledico tudi žrtve med njimi, predvsem v nemških ofenzivah leta 1944 in v osvobodilnih operacijah. V Ljubljanski pokrajini jih je življenje izgubilo 54, na Gorenjskem pa 5.

Vojna in njene posledice so s 397 žrtvami med Slovenci v slovenskih partizanskih enotah (48% vseh žrtev), od katerih jih je bilo 20 žensk, in s 110 žrtvami med garibaldinci (14%), od katerih je bilo 10 žensk, ter z 1 smrtno žrtvijo med grškimi odporniki, najhujše prizadele prav partizane. Pred kapitulacijo Italije je kljub italijanskemu terorju bilanca na tem območju 6 smrtnih žrtev med slovenskimi partizani (1,5%). Z vdorom Nemcev in njihovim naraščajočim terorjem, pri čemer so se posluževali tudi raznih pomožnih enot, se je delež smrtnih žrtev med partizani dvignil. Seveda je k temu pripomoglo tudi dejstvo, da sta se na Primorskem obe osvobodilni gibanji tako številčno kot organizacijsko dvignili na višjo raven šele po kapitulaciji Italije. 507 partizanskih žrtev pomeni kar 61,7% vseh žrtev s tega območja³¹ in izgubo 3,3% prebivalstva.

V.

Čeprav je italijanska oblast že ob vstopu v vojno junija 1940 sprejela vrsto preventivnih ukrepov, od konfinacij in internacij, pa tudi smrtnih obsodb pred Posebnim sodiščem za zaščito države, so civilisti tipična skupina prebivalstva, ki jih je še huje prizadelo obdobje od kapitulacije Italije do konca vojne. Pred kapitulacijo Italije so življenje izgubili trije domačini, 2 doma in 1 na Dolenjskem v aprilski vojni. Teror nad tistimi civilisti, ki so aktivno ali pa pasivno podpirali antifašistična gibanja, oziroma so bili sorodniki partizanov, seveda pa tudi nad Judi, se je s prihodom Nemcev dvignil. Dejstvu, da je nemški okupator uporabljal za zatiranje odporništva še nasilnejše ukrepe, se je, kot v primeru partizanskih borcev, pridružilo tudi dejstvo, da so Nemci pri tem uporabljali tudi različne kolaborantske enote. Te so nastopale z ovajanji prebivalstva okupatorju na eni strani kot posredni, na drugi strani pa s sodelovanjem v čistkah kot neposredni povzročitelj smrti.

Nemci so se pri zatiranju odpora prebivalstva in pri vzpostavljanju svoje absolutne moči v veliki meri posluževali interniranj prebivalstva v svoja koncentracijska taborišča. Prvi, ki so bili tja poslani, so bili zaporniki nekaterih italijanskih taborišč, kot so Cairo Montenotte, Perugia itd. Obenem so nemške zasedbene oblasti kar v Trstu organizirale uničevalno taborišče Rižarna, ki so ga uporabljali kot zbirno taborišče za Jude, ki so jih nato pošiljali v nemška uničevalna koncentracijska taborišča, pa tudi kot uničevalno taborišče za partizane in civiliste.

³¹ Če vzamemo celotno področje Goriške in Tržaške pokrajine brez obeh pokrajinskih središč in obravnavamo vse narodnosti, se razmerje spremeni; prevlada namreč italijanski živelj, med žrtvami borcev NOVJ in italijanskega odpora: smrtne žrtve med italijanskimi partizani pomenijo 33,2% vseh smrtnih žrtev, borcev NOVJ pa 8,7% vseh smrtnih žrtev.

Število smrti med Slovenci, interniranimi v Rižarni, še do danes ni dokončno ugotovljeno, v obravnavanih občinah pa je ugotovljena smrt treh civilistov. Moške so internirali v razna nemška koncentracijska taborišča, medtem ko ženske predvsem v Ravensbrück in Auschwitz (skupaj 6 smrtnih žrtev). Med 58 smrtnimi žrtvami (29,6% smrtnih žrtev med civilisti) nemških koncentracijskih taborišč in prisilnega dela (2) jih je največ izgubilo življenje v Dachau in Mauthausnu, za 16 oseb pa se taborišča, kjer so umrli, ne da ugotoviti. Med ofenzivnimi dejavnostmi so nemške in njihove pomožne formacije izvajale tudi skrajno nasilje nad civilisti, ki se je še povečalo od sredine leta 1944 do konca vojne, ko so po Rainerjevih razglasih o mobilizaciji po vaseh "lovili vojaške obveznike" in izvajali t.i. čistke terena, kar se je tu odrazilo na 26 smrtnih žrtvah (13% smrtnih žrtev med civilisti).³²

Zanemarljivo pa ni niti število žrtev, ki so življenje izgubile v bombardiranjih na različnih območjih v letu 1944, ki so zahtevala 18 življenj (9% smrtnih žrtev med civilisti). V času zaključnih bojev, ko se je tu gibalo precej tujih kolaborantskih enot, so na tem območju dve žrtvi povzročili četniki. Po zaključku vojne pa nemškim oblastem lahko pripišemo še vseh 32 žrtev posledic vojnih okoliščin, zaporov, taborišč in mučenj (5 žrtev ali okoli 16% smrtnih žrtev med civilisti) ter 16 tistih, ki so življenje izgubili zaradi nesreč z vojnim materialom.

Na okupatorjevo podpiranje nastajanja domačih kolaborantskih oddelkov se je med drugim odzvalo tudi vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja, ki je začelo v smislu zaščite narodnoosvobodilnega gibanja, ki je tu do določene mere že vzpostavljalo oblast. Mnogo osumljenih (dejansko ali pod pretvezo) ali sodelovanja z okupatorjem oziroma s primorskim domobranstvom so, večkrat po zaslišanjih na komisijah VOS, nato Ozne ali komandah mest, ustrelili.³³ Ta vrsta nasilja je občutno naraščala predvsem v Tržaški pokrajini od januarja 1944 do konca vojne (Tržaška pokrajina 39 usmrtitev civilistov, Goriška pokrajina 3), ko take usmrtitve pomenijo 21% vseh smrtnih žrtev med civilisti. Vodstvo osvobodilnega gibanja je namreč načrtno namenjala večjo pozornost Trstu zaradi njegovega geostrateškega pomena in še nerešenega vprašanja mej na Primorskem, poleg tega pa je bila Gorica bolj kot ne pod vplivom slovenskega protirevolucionarnega tabora.³⁴ Verjetno pa se je na Primorskem izrazil tudi strah jugoslovanskih oblasti pred tem, da bi zavezniki istočasno s prodorom in prizadevanjem za uvedbo "demokratske oblasti" med ljudmi poželi preveč simpatij, kajti obveščevalna služba je usmrtila tudi nekaj posameznikov, osumljenih "proangleške usmerjenosti" (npr. družino Danila Pregarca iz Ricmanj).³⁵

Že avgusta 1944 se je slovensko narodnoosvobodilno gibanje pripravljalo na zasedbo Primorske ob koncu vojne. Med te priprave so sodila tudi navodila enotam, dana tik pred zasedbo Trsta in Gorice, da ne smejo izvajati "čiščenj" terena na narodnostni osnovi, temveč se morajo osredotočiti na kaznovanje fašistov.³⁶ To se

³² Caduti, dispersi 1, str. 10.

³³ AS 1931, fond Pokrajinske komisije VOS za Primorsko, fasc. 302-30 in 31/za, fond Okrožnih komisij VOS in NZ, fasc. 301-51 do 301-64.

³⁴ Godeša, Kdor ni z nami, str. 404.

³⁵ Angel Kosmač: Ricmanje včeraj in danes ali kratek sprehod skozi zgodovino neke vaške cerkvene skupnosti. V: Mladika, Trst, 1997, str. 104-108. Aleksij Pregarc: Ena sama brezmejna žalost. V: Primorski dnevnik, 22. 8. 1990, str. 9.

³⁶ Troha, Komu Trst, str. 9-10.

je začelo dogajati 1. maja 1945 z vzpostavitvijo štiridesetdnevne jugoslovanske zasedbe v Julijski krajini, ko so jugoslovanske vojaške oblasti začele s prvimi ukrepi kot so bili omejevanje gibanja, razveljavljanje fašističnih zakonov, cenzura tiska, pa tudi z aretacijami, deportacijami in usmrčitvami. Jugoslovansko in zavezniško zasedbo pa so vsak po svoje dojemali tudi prebivalci Julijske krajine. Slovenci so zaradi dvajsetletnega zatiranja pod fašističnim režimom težko ostali gluhi za obljube jugoslovanskih oblasti, zato so vsi podpirali priključitev Julijske krajine k Jugoslaviji. Med Italijani je bilo projugoslovanske usmerjenosti manj, predvsem med delavskim slojem, ki se je strinjal z njenim socialnim programom, priključil pa se jim je še del levo usmerjene italijanske inteligence. Vedno več je bilo namreč novic, da so jugoslovanske zasedbene oblasti izvedle več usmrtitev zapornikov. Znotraj Ozne in Narodne zaščite je prihajalo tudi do samovolje. Med usmrčenimi je bila večina Italijanov, pa tudi Slovenci, največ pripadnikov domobranstva. Večina usmrtitev se je zgodila med 2. in 15. majem 1945. Mnogo ostalih ujetnikov so deportirali v Jugoslavijo, med njimi jih je več umrlo na poti ali pa v jugoslovanskih taboriščih in zaporih.³⁷ S tega območja so pogrešani trije civilisti, ki so jih deportirale jugoslovanske vojaške oblasti (1,5% smrtnih žrtev med civilisti).

Opaziti je torej, da delež žrtev med civilisti s potekom vojne narašča. Pred kapitulacijo Italije obravnavano območje beleži 3 žrtve, z nemško zasedbo območja pa jih večino povzročijo nemške oblasti, 45 pa partizanska stran (23% vseh civilnih žrtev), tako neposredno po koncu vojne s 196 žrtvami pomenijo civilisti 23,8% vseh smrtnih žrtev in izgubo 1,3% prebivalstva.

VI.

Z ustanovitvijo Operacijske cone Jadransko Primorje,³⁸ ki je na čelo kot vrhovnega komisarja dobila gauleiterja sosednje pokrajine dr. Friedricha Rainerja, so postale nacistične aneksionistične težnje očitne. Območje Julijske krajine je bilo zanje seveda strateško pomembno, kajti pomenilo je povezavo med Balkanom in nemškim prostorom. Za dosego tega cilja so morali sprva z dajanjem koncesij posameznim etničnim skupnostim pomiriti območje zaznamovano z mednacionalnimi spori, nato pa v svojo korist mobilizirati čim več človeških sil in gmotnih sredstev. Policijsko upravo, razen Ljubljanske pokrajine, je Himmler poveril znanemu SS - Gruppenführerju Odilu Globocniku, ki je za boj proti partizanom ustanovil "operativni štab za uničevanje tolp". Naslednje poteze so bile uvedba obvezne vojaške in delovne službe ter podpiranje nastanka domačih kolaborantskih enot. Obenem pa so nemške oblasti omejile Mussolinijev vpliv v operacijski coni, ki je bila popolnoma neodvisna od njegove obnovljene fašistične "državice" Italijanske socialne republike, kateri so dovolili na področju operacijske cone zajeti le 5% za vojsko sposobnih moških in še ti so morali zapustiti ozemlje cone. V Trstu je Mussolini vseeno namestil svoje regijsko vojaško poveljstvo, sicer podrejeno nemškemu 97. armadnemu korpusu, enotam pa so dodelili nemške inštruktorje.³⁹ Z razkrojem Kraljeve italijanske vojske je v Julijski krajini ostal del

³⁷ Troha, Komu Trst, str. 46-56, 67-71.

³⁸ Več o tem v Tone Ferenc: Kapitulacija Italije in NOB v Sloveniji jeseni 1943. Maribor 1967, str. 352-413; Kacin Wohinz, Pirjevec, Zgodovina Slovencev v Italiji, str. 100-107.

³⁹ Caduti, dispersi 1, str. 10. V Operacijski coni Jadransko Primorje so delovale naslednje Mus-

njenih skoraj neokrnjenih oddelkov, ki so jih Nemci podredili komandantu redarstvene policije Hermanu Kintruppu.⁴⁰ Z odredbo Friedricha Rainerja s konca novembra 1943 o obvezni vojaški službi se je začela mobilizacija bodisi v vojaške formacije za obrambo dežele, bodisi v TODT, ali pa v nemške oborožene formacije (Wehrmacht) in vojsko Italijanske socialne republike. Tako se je mnogo mladih v Tržaški pokrajini nemški mobilizaciji izognilo z vstopom v Rdeči križ, med gasilce, v Zvezo nacionalne protiletalske zaščite, predvsem pa v Mestno stražo, ki je bila formirana v Trstu januarja 1944, dva meseca prej pa v Gorici in Kopru.⁴¹ Rainer je aprila 1944 praktično vse te oddelke reorganiziral v enotno Milico za teritorialno obrambo (Milizia Difesa Territoriale), kamor niso vključili le Mestih straž (Guardia civica).⁴²

V Tržaški in Goriški pokrajini so po kapitulaciji Italije še vedno delovale različne veje italijanske policije kot so karabinjerji, agenti javne varnosti in finančni stražniki, katerim pa so Nemci močno omejili avtonomijo in jih podredili redarstveni policiji. Spisek kolaborantskih oddelkov, ki so delovali v Julijski krajini, pa še zdaleč ni končan. Tu so nastopale še enote živilske, pristaniške, carinske in cestne policije, nemška protiletalska obramba, ki je vsebovala veliko domačih prostovoljcev, nato vojna mornarica in italijanski oddelki SS.

Na tem območju pa so delovale tudi slovenske protirevolucionarne enote. Slovenski narodni varnostni zbor (SNVZ) je bil s pobudo iz Ljubljane ustanovljen 12. novembra 1943 in naj bi pod nadzorom nemške policije varoval red in mir na Primorskem. Vojaško sicer ni dosegal nobenih večjih uspehov. Vrhunec je dosegel - med drugim tudi zaradi pomanjkanja človeške sile, ki so jo že prej mobilizirala odporniška gibanja - šele pozno poleti 1944, ko je vključeval približno 1800 mož, svoje sedeže pa je imel v Gorici za Goriško, v Postojni za Tržaško in v Ilirski Bistrici za Reško pokrajino. Največ podpore so primorski domobranci dobili sicer v severni in vzhodni Primorski.⁴³ Za Gorico in Trst skupaj so ugotovljeni samo trije padli primorski domobranci, med Slovenci iz obravnavanih občin pa ni ugotovljene žrtve v domobranskih enotah.⁴⁴ Tržaški domobranci so bili tako ali tako v večini prišli iz Ljubljane, več domačinov pa je bilo v enotah primorskega domobranstva na Goriškem, kjer je bila radikalna katoliška struja močnejša. Verjetno pa ugotovljeno stanje žrtev med njimi zaradi pomanjkanja gradiva ni dejansko stanje.

Raziskane občine so imele slovenski značaj in so bile večinoma na strani odpornišva, zato obravnavano zaledje ne beleži opaznega števila žrtev v kolaborantskih enotah. Med Slovenci iz občin Dolina in Devin/Nabrežina zasledimo nekaj žrtev med pripadniki italijanskih kolaborantskih oddelkov (republikinov,

solinijeve enote : bersaljerski bataljon Bruno Mussolini (med Grahovim in Tolminom), bataljon "Costiero da Fortezza (Solkan), oklepni eskadron "San Giusto", Prostovoljni furlanski regiment "Tagliamento" (Videm), 14. črna brigada "Tulio Cividino" (Trst-Rijeka), od novembra 1944 do marca 1945 pa je v okolici Gorice delovalo tudi nekaj oddelkov X MAS, ki pa so jih Nemci nato zaprosili, naj zapustijo Primorje.

⁴⁰ Elio Apih: *L'occupazione nazista della Venezia Giulia*. Roma 1946. *Caduti, dispersi* 1, str. 9-10.

⁴¹ Troha, Komu Trsta, str. 15-16.

⁴² Galliano Fogar: *Trieste in guerra 1940-1945 : società e resistenza*. Trst 1999, str. 95-97.

⁴³ Boris Mlakar: *Domobranstvo na Primorskem*. Ljubljana 1982. Boris Mlakar: *Kolaboracija v slovenski izkušnji*. Vabljeni predavanja na znanstvenem simpoziju "Kolaboracija in čistke v Evropi", Trst, 3. - 4. 10. 2002, rkp.

⁴⁴ *Caduti, dispersi* 1, str. 15; *Caduti, dispersi*, Goriška pokrajina, str. 15.

MDT, karabinjerjev), ki so jih v letu 1944 in 1945 v bojih oziroma po zajetju ustrelili bodisi slovenski bodisi italijanski partizani. Gre namreč za 8 oseb ali manj kot 1% vseh smrtnih žrtev. Malo uspeha so imeli v teh občinah tudi Rainerjevi nabori v Wehrmacht in v vojsko Italijanske socialne republike. V letu 1944 namreč le en Slovenec, mobiliziran v Wehrmacht, obvelja za pogrešanega. Skupaj beležijo te formacije z 9 smrtnimi žrtvami 1,1% vseh smrtnih žrtev.

VII.

Končna analiza zbranih podatkov je sicer v toliko otežena, ker za nekatere posameznike v seznamih niso zbrani vsi želeni podatki, torej je moč v analizo posameznih skupin žrtev zajeti le tiste, ki imajo navedene potrebne podatke. Kljub temu pa se izriše globalna viktimološka skica, ki kaže na zgodovinske procese, ki so se tu dogajali med 2. svetovno vojno.

Obravnvano območje je v 2. svetovni vojni, ki je imela povsod značaj totalne in genocidne vojne, doseglo z 869 smrtnimi žrtvami 5,6% smrtnih žrtev med prebivalstvom, torej se močno približuje slovenskemu (in jugoslovanskemu)⁴⁵ povprečju. Od teh smrtnih žrtev so Slovenci dali 822 življenj, torej skoraj 95% vseh smrtnih žrtev tega območja. Obravnavane občine Goriške pokrajine so bile prizadete enakomerno z okoli 6% smrtnih žrtev med slovenskim prebivalstvom, medtem ko izstopata v občinah Tržaške pokrajine na eni strani občini Zgonik in Devin/Nabrežina z okoli 4% smrtnih žrtev, na drugi strani pa občina Dolina z okoli 7% le teh.

Kljub temu da so italijanske fašistične oblasti izvajale hud teror nad tamkajšnjim slovenskim prebivalstvom, je obravnavano območje utrpelo v obdobju do kapitulacije Italije (111 žrtev ali 13,5% vseh žrtev) občutno manj smrtnih žrtev, kot v času nemške okupacije (694 oseb ali 84,4% žrtev), ko so nemške oblasti prostor obvladovale tudi s pomočjo svojih pomožnih oddelkov.

Največji delež žrtev so utrpeli vojaške osebe, predvsem moški, in so pripadali večinoma letnikom rojstva 1920 do 1926. Zgolj v bojih na raznih svetovnih frontah so utrpeli 335 žrtev, kar pomeni 41% vseh žrtev. Civilisti so do kapitulacije Italije utrpeli 3 smrtne žrtve, potem pa so močno sledili vojaškim žrtvam, saj je vojna oboje zajemala z vedno več strani, t.j. nacistične, kolaborantske in tudi partizanske, na koncu vojne pa njihove smrtne žrtve pomenijo 23,8% vseh žrtev. Delež žrtev med ženskami je z 72 žrtvami 9% vseh žrtev, večinoma seveda kot civilistke, pomenijo pa 21% vseh civilnih žrtev. V teh podatkih leži tudi podobnost z območji med slovensko-italijansko državno mejo in rapalsko mejo, kjer je žensk med žrtvami 1420 ali 9,9% vseh žrtev, prek rapalske meje, na ostalih območjih Slovenije, pa je ugotovljenih med ženskami 6935 žrtev ali 11% vseh žrtev.

Absolutna agresija, ki so jo nemške nacistične oblasti razvile v svojih koncentracijskih in delovnih taboriščih, je terjala 175 žrtev med Slovenci (od teh jih je bilo 58 civilistov, ostalo partizani), kar pomeni 21% vseh žrtev. Na Primorskem, med današnjo slovensko-italijansko državno mejo in rapalsko mejo je z

⁴⁵ Vladimir Žerjavić, Gubici stanovništva Jugoslavije u 2. svetskom ratu. Globus, Zagreb 1989. Imenski seznam žrtev 2. svetovne vojne in zaradi nje na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani; stanje aprila 2003.

2406 žrtvami taborišč delež teh žrtev 16%, prek rapalske meje, v ostalem delu Slovenije, pa z okoli 9300 žrtvami 15%. Druge represivne metode, torej razne maščevalne akcije, čistke, požigi in streljanja talcev so povzročile nadaljnjih 97 žrtev, to je 12% vseh žrtev. Medtem, ko je med današnjo slovensko-italijansko državno mejo in rapalsko mejo teh žrtev vsaj 3409 ali 23,8% vseh žrtev, pa je prek rapalske meje, v ostalem delu Slovenije, z okoli 13063 žrtvami okoli 21%. Posledice vseh teh vojnih dejanj, pa tudi nesreč z vojnim materialom, so zahtevale žrtve tudi po uradnem zaključku vojne, saj je umrlo še 97 ljudi, ki pomenijo 12% vseh žrtev. Naslednjih 41 oseb ali 5% vseh žrtev, predvsem vojakov, pa je do danes obveljalo za pogrešane.

Svoj pečat so pustila tudi bombardiranja, ki niso "prizadela" zgolj vojaških ciljev, tako je za posledicami tega umrlo 24 oseb, kar pomeni 3% vseh smrtnih žrtev. Na območju med rapalsko in slovensko-italijansko mejo pa je ugotovljenih 307 žrtev bombardiranj, kar pomeni 2% vseh žrtev.

Glede na to, da na Primorskem ni odigralo domobranstvo iste vojaške vloge kot ga je v Ljubljanski pokrajini in da po koncu vojne niso bili množično vrnjeni jugoslovanskim oblastem, se to odraža tudi v številu smrtnih žrtev med njimi. Na obravnavanem območju ne beležijo nobene žrtve. V Ljubljanski pokrajini, kjer so bila nasprotja med slovenskim osvobodilnim gibanjem in protirevolucionarnim taborom ostrejša in je prihajalo do izvensodnih usmrtitev ter pojavov državljske vojne, so enote narodnoosvobodilnega gibanja povzročile nekaj več kot 18% žrtev med pripadniki oboroženih protirevolucionarnih enot in 6,5% med civilisti. Na tem delu Goriške in Tržaške pokrajine pa so partizanske enote zakrivile (ugotovljenih) 7% žrtev med Slovenci, ki so sodelovali v italijanskih kolaborantskih enotah (1%) oziroma med civilisti (6%). Med rapalsko mejo in današnjo slovensko-italijansko državno mejo je ugotovljenih 767 žrtev (okoli 10% teh je Italijanov), ki so jih povzročile partizanske enote oziroma jugoslovanske oblasti neposredno po vojni. To pa je 5,3% vseh žrtev, od katerih je vsaj 463 civilnih žrtev (3,2% vseh žrtev).⁴⁶

Glede na primestni značaj obravnavanega območja je bila med žrtvami približno polovica ljudi kmečkega stanu, polovica pa delavcev, ki so bili zaposleni⁴⁷ v bližnji tekstilni, prehrambeni, livarski, kovaški in ladjedelniški industriji ter v kamnolomih, med žrtvami pa je opazen tudi delež obrtnikov.

⁴⁶ Imenski seznam žrtev 2. svetovne vojne in zaradi nje Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani; stanje aprila 2003.

⁴⁷ Krajevni leksikon Slovencev v Italiji, 1. knjiga, Tržaška pokrajina, Trst 1990; 2. knjiga, Goriška pokrajina, Gorica 1995.

Tabelarni pregled žrtev 2. svetovne vojne med Slovenci v zaledju Gorice in Trsta⁴⁸

Tabela 1: *Žrtve 2. svetovne vojne glede na vzrok smrti v občinah v zaledju Trsta*

Občina	št. preb.	št. žrtev	boj	taborišča, zapori	mašče-valne akcije, talci	bombar-diranja	izven-sodne usmrtitve	posledice vojnih nesreč	pogre-šani	število žrtev/ preb.
Zgonik	1402	61	27	19	4		1	9	1	4,3%
Repentabor	550	28	13	2	7	1	1	3	1	5,1%
Dolina	4489	297	116	70	28	3	35	31	14	6,6%
Devin/ Nabrežina	4370	165	60	41	19	4	11	21	9	3,8%
Skupaj	10811	551	216	132	58	8	48	64	25	5,1%
Žrtve/ vseh žrtev			39%	24%	11%	1%	9%	12%	5%	5 žrtev : 100 preb.

Tabela 2: *Žrtve 2. svetovne vojne glede na vzrok smrti v občinah v zaledju Gorice*

Občina	št. preb.	št. žrtev	boj	taborišča, zapori	mašče-valne akcije, talci	bombar-diranja	izven-sodne usmrtitve	posledice vojnih nesreč	pogre-šani	število žrtev/ preb.
Doberdob	1484	87	43	17	13			11	3	5,8%
Števerjan	1127	72	32	10	12	2	2	8	6	6,4%
Sovodnje	1970	112	44	17	14	14	2	14	7	5,7%
Skupaj	4581	271	119	44	39	16	4	33	16	5,9%
Žrtve/ vseh žrtev			44%	16%	14%	6%	1%	12%	6%	6 žrtev : 100 preb.

Tabela 3: *Žrtve 2. svetovne vojne glede na vzrok smrti v občinah v zaledju Gorice in Trsta skupaj*

	št. preb.	št. žrtev	boj	tabo-rišča, zapori	mašče-valne akcije, talci	bombar-diranja	izven-sodne usmrtitve	posledice vojnih nesreč	pogre-šani	število žrtev/ preb.
Skupaj	15392	822	335	176	97	24	52	97	41	5,3%

⁴⁸ Podatki o številu žrtev 2. svetovne vojne med Slovenci v zaledju Gorice in Trsta so povzeti v: Caduti, dispersi e vittime civili dei comuni della regione Friuli - Venezia Giulia nella seconda guerra mondiale, Provincia di Trieste, Tomo I, Udine 1992; Caduti, dispersi e vittime civili dei comuni della regione Friuli - Venezia Giulia nella seconda guerra mondiale, Provincia di Gorizia, Udine 1990, Istituto friulano per la storia del movimento di liberazione; AS 1818 (fond PNOO), fasc. 185a/II, okraj Miren, Sovodnje, Brda, Števerjan; AS 1931 (fond Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije); Pokrajinska komisija VOS za Primorsko in Okrožne komisije VOS in NZ za Primorsko, 301-30 do 301-64/za; Ivo Kralj: Dve svetli žrtvi, Sprava pred 50 leti; V: Koledar 1995, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1995, str. 92-94. Angel Kosmač: Ricmanje včeraj in danes ali kratek sprehod skozi zgodovino neke vaške in cerkvene skupnosti; V: Mladika, Trst 1997; Aleksij Pregarc: Ena sama brezmejna in brezbrežna žalost. V: Primorski dnevnik, 22. 8. 1990, str. 9; Slovenska Istra v boju za svobodo. Združenja borcev in udeležencev NOB Koper, Izola in Piran, Založba Lipa, Koper 1998.

Žrtve/ vseh žrtev			41%	21%	12%	3%	6%	12%	5%	5 žrtev : 100 preb.
----------------------	--	--	-----	-----	-----	----	----	-----	----	------------------------

Tabela 4: *Žrtve 2. svetovne vojne glede na vojni status v občinah v zaledju Trsta*

Občina	št. preb	št. žrtev	it. vojska	NOVJ	it. odpor	kolabo- racija	odpor/ Evropa	civili	ženske
Zgonik	1402	61	6	35	9			11	3
Repentabor	550	28	2	15	3	1		7	1
Dolina	4489	297	30	138	32	5		92	35
Devin/Nabrežina	4370	165	27	75	23	3		37	17
Skupaj	10811	551	65	263	67	9	0	147	56
Žrtve/ vseh žrtev			12%	48%	12%	2%		27%	10%

Tabela 5: *Žrtve 2. svetovne vojne glede na vojni status v občinah v zaledju Gorice*

Občina	št. preb	št. žrtev	it. vojska	NOVJ	it. odpor	kolabo- racija	odpor/ Evropa	civili	ženske
Dobersdob	1484	87	6	28	42			11	2
Števerjan	1127	72	11	48			1	12	8
Sovodnje	1970	112	27	58	1			26	6
Skupaj	4581	271	44	134	43		1	49	16
Žrtev/ vseh žrtev			18%	45%	16%		0,3%	20%	6%

Tabela 6: *Žrtve 2. svetovne vojne glede na vojni status v občinah v zaledju Gorice in Trsta skupaj*

	št. preb	št. žrtev	it. vojska	NOVJ	it. odpor	kolabo- racija	odpor/ Evropa	civili	ženske
Skupaj	15392	822	109	397	110	9	1	196	72
Žrtve/ vseh žrtev			13%	48%	14%	1%	0,1%	24%	9%

Tabela 7: *Število žrtev med Slovenci glede na celotno število žrtev*

Pokrajina	št. preb.	št. vseh žrtev	št. žrtev med Slovenci	% vseh žrtev
Tržaška	10811	591	551	93%
Goriška	4581	278	271	97%
Skupaj	15392	869	822	95%

Tadeja Tominšek Rihtar

THE VICTIMS OF THE SECOND WORLD WAR AMONG THE SLOVENES IN THE
HINTERLANDS OF GORIZIA AND TRIESTE

S u m m a r y

Knowing the number and structure of the victims of the Second World War in predominantly Slovene municipalities along the present Italian-Slovene border is important also for the Slovenes on this side of the state border (in the Republic of Slovenia). A comparison of the areas on both sides of the border may offer historiography information about the order of the scale and ratio between individual categories of victims, as in Slovenia such data are hard to find or not available at all. In particular, there is a lack of archive sources and research material concerning the victims among the Slovenes who were drafted into the Italian royal army and its working battalions in southern Italy, those among civilians and the members of the fascist and collaborating units who were killed by the partisan units and the Yugoslav military authorities immediately after the war. A chronological framework from the Italian entry to the war until the beginning of 1946 offers information on the total number of the victims of war and of its immediate consequences.

One characteristic of the total war into which the Second World War developed was that practically all population groups suffered losses. A definitive analysis of the data collected so far is problematic since not all required data about certain listed individuals are available. An analysis can, therefore, only consider those groups of victims whose essential data are complete. Nevertheless, a victimological sketch can be drawn which testifies to the historical processes that unfolded there during the Second World War. The total of 869 victims represents 5.6 percent of the population, of whom 822 or 95 percent were Slovene. This proportion comes close to the Slovene average.

In the period before the capitulation of Italy, the above area had far less victims (111 or 13.5 percent of total victims) than during the occupation by Germany (694 or 84.4 percent of total victims) when the German control of the area was also assisted by its auxiliary units of collaborators.

The most affected group in the war were men of fighting age, who amounted to 46 percent of the victims on all fronts worldwide. Before the capitulation of Italy there were only 3 losses of civilian lives, but afterwards the civilian losses increased as they were recruited by even more sides, that is, the Nazi, the collaborationist, and also the partisan. By the end of the war their total death toll amounted to 23.8 percent of total war victims. Out of the total number of victims, 9 percent were women, mostly civilians. The German concentration (destructive) and labour camps claimed 21 percent, whereas other repressive methods, such as retributive executions, purges, arsons and executions of hostages represented 12 percent, which equals the share of those who died as a consequence of violence after the official conclusion of the war. The partisan units or the Yugoslav authorities were responsible for the death of 7 percent of (verified) victims among the Slovenes. Of these 1 percent collaborated in the Italian units and 6 percent were civilians.